

Ett enat folk?

Nationella diskurser i Tyskland före och efter återföreningen

Sofi Gerber

Den 9 november 1989 öppnades Berlinmuren av folket i Deutsche Demokratische Republik, DDR, och den socialistiska regimen störtande inleddes. Den 3 oktober 1990 återförenades Tyskland. Efter fyrtio års åtskillnad, då de båda tyska staterna befunnit sig på var sin sida i det kalla kriget, blev DDR under loppet av ett år en del av Bundesrepublik Deutschland – BRD, EU och NATO. Delningen och de snabba förändringar som sammanslagningen inneburit har naturligtvis även fått konsekvenser för den vetenskap som bedrivs i Tyskland. Detta borde avspeglas särskilt tydligt i etnologifältet, som har folket som sitt studieobjekt.

Den här artikeln kommer att handla om ämnet *Volkskunde*, den tyska motsvarigheten till den svenska etnologin/folkloristiken, och hur ämnet har förhållit sig till, och bidragit till en nationell gränsdragning. Jag undersöker alltså skillnaderna mellan den etnologiska forskningen i öst och väst, och hur dessa olikheter har hanterats efter återföreningen. I centrum för analysen står de nationella diskurserna i DDR respektive BRD, samt vad som skett med dem i och med att de båda staterna har slagits samman. Syftet är att belysa premisserna för den vetenskapliga kunskapsproduktionen, hur sanningsanspråk har formulerats, hur antaganden om skillnader och likheter använts i den nationella gränsdragningen, och hur dessa omförhandlats vid återföreningen.¹

Analysen bygger på definitionen av en

diskurs som ett bestämt sätt att tolka och tala om världen. Det innebär att vi bara kan få kunskap om världen genom att ge den mening. Saker och händelser får sin betydelse genom att ställas i relation till något annat: svart är bara svart i förhållande till vitt, öst är bara relevant i förhållande till väst, socialism i förhållande till kapitalism osv. Vilken betydelse vi tillmäter tingen och hur vi tolkar skeenden är avgörande för vad som är möjligt och meningsfullt att tänka och göra. Diskursen kommer därför att gripa in i den fysiska gestaltningen av verkligheten (jfr Jörgensen och Phillips 2000). I analysen av *Volkskunde* utgår jag från filosofen Michel Foucaults epistemologiska paradox om cogito och det otänkta. Den innebär att kunskapsproduktionen under moderniteten drivs av människans strävan att uppnå cogito, den fulländade kunskapen om världen så som den är. På grund av insikten att hon är historiskt, kulturellt och biologiskt situerad gäckas hon dock av det otänkta, en kunskapens ”blinda fläck”, som är hennes ständiga följeslagare (Foucault 1970:322ff). Utifrån sociologen Marianne Winther Jörgensen (2003) vill jag dock inte betrakta paradoxen som ett allomfattande system som träffar alla lika, och där polerna finns inom varje människa, utan som socialt fördelade. Diskursanalysen erbjuder då en möjlighet att undersöka olika subjektpositioner inom den vetenskapliga kunskapsproduktionen, de positioner utifrån vilka kunskapsproducenten

terna hävdar sin giltighet och sin legitimitet (Jørgensen 2003). Då det gäller *Volkskunde* i Tyskland handlar det inte endast om att hävda sin legitimitet som kunskapsproducent, utan också som representant för det tyska folket.

Den nationella diskursordningen bygger på föreställningen att hela jordens yta är indelad i olika nationer, och att varje människa tillhör en av dessa nationer. Detta har kommit att uppfattas som en självklarhet. Däremot finns det olika uppfattningar om hur och på vilka grunder indelningen av territorium och människor skall genomföras. För att klargöra dessa olika subjektpositioner använder jag mig av begreppen etnisk nationell diskurs och politisk nationell diskurs. Den etniska diskursen bygger på antagandet att nationen utgör en naturlig enhet utifrån kriterier som gemensamt språk, kultur och historia, medan den politiska diskursen bygger på antagandet att nationen utgör en gemenskap baserad på medborgarnas politiska vilja (jfr Wodak m.fl. 1998, Jørgensen och Phillips 2000)². I teorin är de båda diskurserna inte diametralt motsatta utan snarare överlappande. I praktiken har de dock ofta kommit att framstå som varandras motsatser, vilket blir särskilt tydligt vid en jämförelse av de båda tyska staterna.

Två Tyskland

Das Volk – nationell tillhörighet

Benedict Anderson (1992) har definierat nationen som en *föreställd gemenskap*. Trots att folket utgör en så stor massa att alla aldrig kommer att komma i kontakt med varandra, anses det utgöra en enhet. För att staten skall ha sin legitimitet, och kunna förvänta sig lojalitet från sina medborgare, krävs det att de upplever sig som en del av denna gemenskap. "Folket" utgör en *flytande signifikant* i den nationella diskursen, därför att det kan fyllas med olika innebörder och konnotationer (Jørgensen och Phillips 2000). Eftersom äm-

net *Volkskunde* har folket som sitt studieobjekt är det sannolikt att den gällande definitionen av *das Volk* styr ämnets inriktning, men också omvänt, att *Volkskunde* bidrar till att avgöra vilka som skall definieras som *das Volk*, och till att dessa uppfattas som en naturlig enhet. Jag kommer här att ge en bild av hur och på vilka grunder folket har definierats inom *Volkskunde* i de båda tyska staterna.

Bundesrepublik Deutschland – BRD

Den officiella politiska linjen i BRD efter andra världskriget var att göra anspråk på att representera alla etniska tyskar (Ekman 2001:51). Detta skedde i mer eller mindre outtalad polemik med DDR, som erkändes som stat av BRD först 1972. De omkring 12 miljoner etniska tyskar som fördrevs från sina hemorter i Mellan- och Östeuropa efter Tysklands nederlag 1945, liksom de DDR-medborgare som flydde till väst, erbjöds automatiskt medborgarskap i BRD; i kontrast till de turkiska *Gastarbeiter*³, som efter att ha levt i BRD i flera generationer fortfarande inte erbjöds medborgarskap. Samtidigt som BRD:s officiella nationella politik bygger på liberal demokrati, som motsats till nazism och kommunism, dras gränsen för denna *Volksgemeinschaft* i princip efter samma kriterier som under nazitiden (Ekman 2001:225f). Vem som definieras som tysk är alltså en fråga om *jus sanguinis*, det vill säga av vem man är född, snarare än om *jus soli*, det vill säga var man är född, som i Frankrike och Storbritannien (Green 2001:24).

Detta etniskt definierade folkbegrepp visar sig tydligast i den forskning som bedrivits av kommissionen för *Volkskunde der Heimatvertriebenen* (etnologi för fosterlandsfördrivna), från 1962 under namnet *Ostdeutsche Volkskunde* (östtysk etnologi). Kommissionen har haft till uppgift att dokumentera levnads-sätt, dialekter, dräktskick, musik och dans osv. i tyska byar som ligger inom andra staters gränser, såsom Ungern, Jugoslavien, Polen

och Ryssland. Då stora delar av den tyska befolkningen fördrevs från de icke-tyska områdena efter krigsslutet 1945, har forskningen i hög utsträckning gått ut på att dokumentera flyktingarnas minnen. De tyskar som inte fördrevs hamnade under socialistiskt styre, och var därför inte lättåtkomliga för forskning. Den på svenska vedertagna termen ”östtysk”, för medborgare av DDR, innebär i detta sammanhang således något helt annat, nämligen de etniska tyskar som levt utanför Tysklands gränser. Denna *Ostdeutschenforschung*, även kallad *Sprachinselforschung* (språköforskning), användes av nazisterna som ett vetenskapligt argument för utvidgandet av ett tyskt *Lebensraum* (Assion 1985). Trots ämnets försök att göra sig kvitt detta arv, finner man långt in på 1980-talet etnologiska artiklar där just dessa tyskar betraktas som mer genuint tyska än den inhemska befolkningen, så till vida att de i högre grad bevarat den ursprungliga tyska kulturen. De utgör således ett intressant forskningsobjekt, inte bara i sin egenskap av etniskt definierade tyskar, utan som bärare och förmedlare av det tyska kulturarvet. Det handlar dock inte om ett aktivt återskapande av traditioner, utan om ett förtingligande, där dessa traditioner ges ett symboliskt värde (Eriksen 1993:128). Exemplet nedan är hämtat ur *Jahrbuch für ostdeutsche Volkskunde* och behandlar traditionella danser i *der Iglauer Sprachinsel*.

Den gamla, ursprungligt tyska bergstaden Iglau på gränsen mellan Böhmen och Mähren omgavs sedan gammalt av tysk landsbygd, som i nord-sydlig riktning upptog den mellersta delen av den böhmisk-mähriska höjden och hade del i såväl den böhmiska som den mähriska delen av landet.

I Iglaus språkö (*Sprachinsel*) bars folkdräkt ända till slutet. De mest framträdande dragen i kvinnodräkten var orangeröda ullstrumpor och en lång, konstfullt knuten rödblommig huvudduk som böljade över ryggen. Vidare svart eller ljusgrå ullfiltskjol...

I Iglaus språköområde hade en dans hållit sig levande, som enligt den lantliga befolkningens språkbruk kallades ”der Bairische” (Bäurische) i den södra språkö, och ”der Hatschó” i den norra språkö (Spannagel-Lösel 1988:222–223).⁴

Medan *Jahrbuch für ostdeutsche Volkskunde* ännu på 1980-talet till stor del fylldes av texter som liksom denna tjänade till att dokumentera det tyska kulturarvet så som det bevarats i de tyska ”språköarna”, kom övrig *Volkskunde* alltmer att inriktas på samtida vardagsliv. Studieobjektet vidgades till att omfatta människornas hela livsvärld, så som den tog sig uttryck i nuet. Därmed kom även arbetare och arbetarkultur att bli ett relevant studieobjekt. Många av artiklarna i *Zeitschrift für Volkskunde* kretsade i början av 1980-talet kring det nya honnörsordet *Alltag* (vardag).

Innehållsanalysen av folktraditionen gav vika för innehållsanalysen av den så kallade vardagsetetiken; istället för folksagor: triviala familje- och kärleksromaner, istället för folksånger: schlager, istället för folkkonst: massproducerad konst, istället för bondgårdar: nytt boende och inredningstidskrifter, istället för seder och bruk under arbetsåret: arbetsliv i televisionen, istället för seder och bruk vid förlövning och bröllop: könslig lusta i kulturkonflikt (Greverus 1983:3).

Denna nya syn på folket, inte bara som bärare av ett tyskt kulturarv, utan också som skapare av en ny tysk kultur, blev följden av den ”kris” (Greverus 1983) som skakade den akademiska världen efter studentupproret 1968. Frågan är om den nya fokuseringen på nuet istället för historien och på arbetarna istället för bönderna, innebar en ny definition av det tyska folket som bestående av alla etniska tyskar. Mycket tyder på att den flytande signifikanten *das Volk* visserligen fick nya konnotationer i form av arbetarna, men att den underförstådda gränsdragningen vid etniska tyskar bestod. Trots förändringarna

i den akademiska världen efter 1968, framförallt genom marxismens intåg, finns det alltså anledning att även fortsättningsvis tala om en etnisk nationell diskurs i BRD.

Deutsche Demokratische Republik – DDR

Den nationella identiteten i DDR var uppbyggd kring medborgarskapet i DDR som socialistisk stat (Ekman 2001:95). Man gjorde således inte anspråk på att representera alla etniska tyskar, utan arbetarklassen som den definieras enligt marxism-leninismen. I DDR tog man avstånd från den etniska nationella diskursen, för att istället utforma en politisk nationell diskurs. För *Volkskunde* innebar detta ett brott med ämnets tidigare historia. Istället hävdade man grundandet av en särskild *DDR Volkskunde* under ledning av Wolfgang Steinitz. Den i DDR framstående forskaren Wolfgang Jacobeit har i efterhand beskrivit ämnets inriktning så här:

Denna var dock inte inriktad på att endast lära känna den traditionella kanon, utan avsåg det som vi uppfattar som de arbetande klassernas och skiktens kultur och levnadssätt såsom verkliga bärare av folkkulturen i de historiska samhällsformerna fram till våra dagar. Det stora verket av Wolfgang Steinitz *Deutsche Volkslieder demokratischen Charakters aus sechs Jahrhunderten* (Tyska folksånger av demokratisk karaktär från sex århundraden) utgjorde den nya grunden för ett nytt folkloristiskt perspektiv, liksom för fastställandet av dess studieobjekt, vilka vilade på den historiskt-dialektiska materialismens grund (Jacobeit 2000:53).

I DDR:s *Volkskunde* var *das Volk* således synonymt med den arbetande klassen, och folkkultur förstods som de arbetande människornas materiella och sociala strävanden, såväl före som efter socialismens införande. Detta innebär att *das Volk* i DDR hade en mer internationell prägel än den etniskt definierade motsvarigheten i BRD. Som en följd av detta skedde en sammanslagning av ämnena *Volkskunde*, som tidigare studerat den specifikt tyska kulturen, och *Völkerkunde*, som studerat

andra folk än de tyska, vid Humboldt-Universitet i Berlin. Det är intressant att notera att samma förhållande rådde även i icke-socialistiska stater som tillämpar en politisk nationell diskurs. Ett exempel är Frankrike, där studiet av det egna folket och studiet av andra folk utgör en enhet (Rogan 1992). Att döma av artiklar, recensioner och rapporter i *Jahrbuch für Volkskunde und Kulturgeschichte* verkar samarbetet med vetenskapliga institutioner och intresset för folkkulturen i andra länder, framförallt de socialistiska grannländerna och Sovjetunionen, men även Sverige och övriga Norden, ha varit betydande för ämnet.

I förhållande till BRD var dock tonen minst sagt polemisk. Jag har inte funnit något nummer av *Jahrbuch für Volkskunde und Kulturgeschichte* från 1980-talet, som inte innehåller minst en text som angriper BRD och den forskning som bedrevs där. Särskilt *Volkskunde der Heimatvertriebenen*, senare *Ostdeutsche Volkskunde*, tycks ha varit som ett rött skynke för artikelförfattarna i DDR.

Dock det vetenskapliga värdet på de där anförda skrifterna är inte sällan paralyserade av uttalade eller förtäckt revanschistiska tendenser. --- Där vetenskaplig exakthet fordras, föredrar författarna inte sällan mystifikation. Vid bedömningen av donauschwabernas väsen – som representant står alltid ”bonden” – talas om det svärmod, som ”området försett dem med”. --- Denna felaktiga bild av verkligheten tar inte hänsyn till den allt skarpare klassdifferentieringen som pågått sedan 1800-talet i de områden som helt eller delvis beboddes av ungerntyskar, liksom i de delar som beboddes av andra minoriteter och av ungrarna själva. Dessutom hamnar de till antalet inte obetydliga hantverkarna i byarna och städerna nästan utanför och proletariatet helt utanför blickfånget (Weinhold 1985:64).

Ur ett marxist-leninistiskt perspektiv består motsättningarna i samhället av motsättningar mellan klasser, medan den etniskt-nationella gemenskapen endast fungerar som en slöja för att dölja de verkliga förhållandena. BRD-forskningens stora intresse för de tyska byarna

utanför Tysklands gränser sågs som ovetenskaplig ”mystifikation”, därför att den framställde tyskarna som en etnisk gemenskap, medan den tonade ner klassmotsättningar eller helt utelämnade arbetarklassen som studieobjekt. Mot denna beslöjande ovetenskaplighet ställdes den vetenskapliga marxism-leninismen, med vars hjälp de klassbetingade förhållandena mellan olika grupper i olika samhällen kunde avtäckas. Den forskning som bedrevs i BRD, som baserades på en föreställning om ett ”mytiskt” tyskt folk, fick således representera det otänkta, medan DDR:s forskning, tack vare marxism-leninismen, såg sig som ”cogito”, det vill säga som representant för sanningen och för det verkliga folket i form av arbetarklassen.

Förutom att *Ostdeutsche Volkskunde* betraktades som ovetenskaplig, sågs den också som ”revanschistisk”, det vill säga som en fortsättning på nazisternas territoriella anspråk på de delar av Öst- och Mellaneuropa där det fanns tyska byar. Ur marxist-leninistisk synvinkel var det kapitalistiska BRD per definition imperialistiskt, vilket gjorde kopplingen till Hitlers expansionssträvanden logisk. Även om man från DDR:s sida upplevde BRD:s forskning som ett hot mot de socialistiska staternas territorium, var årsböckerna i DDR fulla av artiklar som snarast använde den påstådda kopplingen mellan *Ostdeutsche Volkskunde* och det nazistiska förflutna i propagandistiskt syfte. DDR förhöll sig på ett radikalt annorlunda sätt till de fyra miljoner tyska flyktingar från Öst- och Mellaneuropa som togs emot av SBZ (Sowjetische Besatzungszone) efter krigsslutet. Här kallades de inte för *Heimatvertriebenen*, utan fick på direktiv av den sovjetiska militäradministrationen istället den mer neutrala beteckningen *Umsiedler* (omflyttare). DDR:s förhållningssätt till dessa flyktingar bestämdes således av den stat som även hade gett order om fördrivningen, vilket ledde till att allt som kunde förknippas med den gamla

hembygden, sågs som revanschistiskt. Föreningar som syftade till att samla flyktingar med gemensam härstamning förbjöds, och i media censurerades allt som kom från de utomtyska territorierna (Christopeit 1994:223). Förhållningssättet till de tyska flyktingarna i DDR var alltså det rakt motsatta jämfört med i BRD, där ju dessa framhävdes som bärare av det tyska kulturarvet. Detta måste delvis förstås som en anpassning till kraven från Sovjetunionen, men även som en del av försöken att bygga en ny nationell identitet knuten till DDR som socialistisk stat. Genom att erbjuda flyktingarna medborgarskap i DDR blev de officiellt en integrerad del av det socialistiska samhället. Det var kring detta medborgarskap den nya identiteten skulle byggas, inte kring något ”mytiskt” förflutet. I DDR:s *Volkskunde* lyste således dessa tyska flyktingar med sin frånvaro. Deras förflutna hade ingen relevans för DDR som nation, och deras nuvarande situation skiljde sig inte, officiellt, från övriga medborgares. Samma förhållande gällde för de tyska minoriteter som fortfarande var bosatta i områden utanför Tyskland. Dessa sågs inte i första hand som ett intresseområde för DDR:s *Volkskunde*, utan som en fråga för respektive land. Då de tyska minoriteterna i till exempel Ungern och Rumänien behandlades i *Jahrbuch für Volkskunde und Kulturgeschichte* framhävdes de inte som tyska, utan som en harmonisk del av sitt socialistiska hemland. Deras ställning som minoritet ansågs säkrad genom att de kunde bevara sina kulturella traditioner inom ramen för den socialistiska nationalkulturen i hemlandet (Weinhold 1985:49). Man kan fråga sig varför de socialistiska staterna överhuvudtaget behövde en nationell identitet, då den ”verkliga” gemenskapen baserades på klass. Man kan dock konstatera att världspolitiken under 1900-talet byggde på nationalstaten och att denna organisationsform också fyllde de socialistiska staternas syften, även om nationalstaten av dem betraktades som ett övergående stadium,

och inte som en evig institution (jfr Lindqvist 2003). För DDR:s del skedde skapandet av en nationell, klassbaserad identitet i ständig polemik med BRD, medan BRD:s etniskt baserade nationella identitet snarare ignorerade DDR som stat. Kampen om den rättmätiga tyska identiteten skedde i båda fallen genom ett selektivt studium av historien.

Historia

En nations historia bygger på att medlemmarna av nationen har gemensamma ”minnen” av ett förflutet som man kan vara stolt över. Det innebär också att de förväntas att kollektivt ”glömmer” de händelser som strider mot nationens existens, eller som hotar dess legitimitet (Anderson 1992:187f). Jag menar att de tyska nationerna, på grund av sitt nazistiska förflutna, befunnit sig i ett särskilt förhållande till ”minnet” och ”glömskan”. Mellan tyskarna och deras ”ärorika” förflutna som kulturnation ligger massutrotningen av bland annat sex miljoner judar samt två förlorade världskrig. Att Tyskland förlorade kriget är här av avgörande betydelse, eftersom den tyska nationen, och därmed folket, kunde dömas som skyldigt till de brott som begåtts. I skapandet av en tysk nationalitet har därför de båda tyska staterna omöjligt kunnat ”glömma” det nazistiska förflutna. De har dock förhållit sig till detta på diametralt olika sätt, vilket har att göra med att historien har använts för att legitimera två antagonistiskt uppbyggda stater.

BRD

Den nya staten BRD byggdes upp som en liberal demokrati, efter mönster av de tre allierade ockupationsmakterna. Detta innebar en såväl antinazistisk som antikommunistisk hållning. Den nationella identitet som utvecklades har kallats *Verfassungspatriotismus* (författningspatriotism), eftersom den upphöjer Tyskland så som det utvecklats rättsligt, politiskt och ekonomiskt efter 1945 (Ekman 2001:213).

Det är möjligt för tyskarna att känna stolthet över detta ”nya” Tyskland, just därför att det innebär ett brott med det nazistiska Tyskland. Då även den nya gemenskapen baseras på etnicitet, krävs dock en historia som sträcker sig längre tillbaka i tiden än 1945. Den nya nationella identiteten måste således bygga på identifikation både med det nya, antinazistiska Tyskland, och med ett genealogiskt Tyskland, ett historiskt ursprung, eller på tyska: *Heimat* för det etniska tyska folket. Detta är något av en paradox, eftersom detta *Heimat* använts flitigt i Hitlers propaganda för att legitimera expansionen av tyskt territorium. Jag menar att det finns en inneboende motsättning mellan liberalismens hävdande av individens frihet och den etniskt-kulturella nationens hävdande av ett gemensamt ursprung som grunden för lojalitet (Eriksen 1993:126f). I BRD:s fall blir denna dock, till skillnad från exempelvis Sverige, särskilt tydlig på grund av det nazistiska förflutna.

Inom *Volkskunde* i BRD har denna paradox resulterat i att man i stort sett har satt en parentes kring de två världskriegen, och det nazistiska Tredje riket, som förblivit förhållandevis obearbetat fram till 1980-talet. Istället valde man att fokusera på Tyska riket så som det tog sig uttryck under ledning av Preussen 1871–1918 (jfr Ekman 2001:121). Det är framförallt valet av studieobjekt som ger ämnet dess koppling till ett stortyskt kulturarv. Genom att fokusera på de etniska tyskar som varit bosatta i mellersta och östra delarna av Europa, kunde man framstå som rättmätig arvtagare till det Tyska rikets kultur.

År 1952 grundade folkloristen professor *Alfons Perlick*, verksam vid ”Pädagogischen Akademie” i Beuthen/Oberschlesien, med små medel ett ”Ostdeutsche Forschungsstelle” (östtyskt forskningsställe) vid den dåvarande ”Pädagogische Akademie” i Dortmund. Detta skedde ur insikten, att samtliga forskningsinstitutioner i *Ostdeutschland* efter andra världskriget och efter flykt, fördrivning och tvångsförflyttning av den tyska befolkningen där, inte längre stod till förfogande. Han var

särskilt angelägen om att bevara och vidareutveckla det östtyska arvet i Västtyskland (Hoffmann 1988:334).

Eftersom stora delar av den tyska befolkningen hade fördrivits från sina hem av de socialistiska staterna, var det nu BRD:s uppgift att förvalta det östtyska arvet. Inom *Ostdeutsche Volkskunde* definierades den tyska nationen i kontrast till ett socialistiskt Öst- och Mellaneuropa, medan det nazistiska arvet och det krig som utlöst fördrivningarna, lämnades i det närmaste obearbetat. Man fördjupade sig i en till synes icke-ideologisk dokumentation av det tyska folkets kulturarv, så som det bevarats i det som definierades som *Ostdeutschland*. Detta är i och för sig inget unikt för BRD. De flesta nationer har använt kulturarvet till att skapa stolthet, och visa det värdefulla i den egna nationens historia, varför det skulle vara i det närmaste omöjligt att fördjupa sig i den egna nationens misslyckanden. För BRD:s del innebar det att såväl den nazistiska definitionen av *das Volk* som de forskare i *Volkskunde* som tjänat den nationalsocialistiska regimen, kunde fortsätta sin verksamhet inom ämnet *Volkskunde* i det nya BRD. Så kunde till exempel Eugen Fehrle, som varit framstående forskare och ideolog inom *Volkskunde* under nazitiden, fortsätta sitt vetenskapliga arbete inom BRD:s ramar. Efter sin död uppmärksammades han i *Zeitschrift für Volkskunde* som en av de främsta tänkarna inom folkloristiken. Detta möjliggjordes genom att man separerade Fehrles nationalsocialistiska aktivitet från hans forskning (Assion 1985:243f). Genom att skilja vetenskapen från ideologin, kunde vetenskapen upphöjas till något obefläckat och odiskutabelt, det vill säga till ”*cogito*”, den absoluta sanningen. Detta förhållningssätt användes inte bara för att hantera den tydliga kopplingen mellan *Volkskunde* och nationalsocialismen, utan det var också ett sätt att kontrastera sig mot forskningen i DDR. Eftersom *Volkskunde* i DDR, ur BRD:s perspektiv, hade ideologiska istället för ve-

tenskapliga syften, var ämnet oförmöget att ägna sig åt ett objektivt dokumenterande av det tyska kulturarvet. BRD har dock inte, vad jag har kunnat finna, hävdat sin vetenskaplighet i öppen polemik med DDR. Snarare var det ett underförstått antagande, som tog sig uttryck i ett ignorera av den forskning som bedrevs i DDR. Taktiken i DDR, liksom intressant nog i det återförenade Tyskland, var dock den motsatta.

DDR

DDR var per definition antifascistiskt. Grundandet av en socialistisk stat innebar inte bara ett brott med kapitalismen, utan också med det nazistiska Tyskland. DDR erkände officiellt inte någon skuld till de förbrytelser som skett i Tredje riket (Ekman 2001:121). Brytningen med det förgångna omfattade även ämnet *Volkskunde*. Jag menar att detta var möjligt just därför att man arbetade inom en politisk nationell diskurs. Även om BRD också framhävde sig som icke-fascistiskt, kunde *Volkskunde* där inte helt bryta med det nazistiska förflutna, eftersom man därmed skulle ha underminerat den etniska diskursen. Istället för att, som i BRD, betrakta sig som kulturbevarare, betonade man i DDR det nyskapande i den forskning som bedrevs i enlighet med marxism-leninismen. Så här recenserar Wolfgang Jacobeits sammanställning av DDR-*Volkskundes* förhållande till det nazistiska förgångna i *Jahrbuch für Volkskunde und Kulturgeschichte*:

Han [Wolfgang Jacobeit min anm.] kan för DDR-folkloristikens del föregripa det som BRD-folkloristiken – säkert med andra resultat – fortfarande måste bearbeta då det gäller dess historia under efterkrigstiden. --- Främst riktar han dock sin blick mot Wolfgang Steinitz gärning. Steinitz återvände omedelbart efter befrielsen från fascismen från sin politiska exil till den sovjetiska ockupationszonen. Senast 1951 lade han grundstenen för ett principiellt nygrundande av folkloristiken vid akademien och universitetet. Steinitz marxist-leninistiska konception av det folkloristiska arbetet i DDR, hans

kompromisslösa brott med den fascistiska folkloristiken och hans uppgörelse med efterkrigstidens folkloristiska överdrifter, särskilt *Heimatvertriebenen-Volkskunde* (folkloristik för fosterlandsfördrivna) i BRD, liksom hans orientering mot en etnografi som en enhet mellan etnologi och tysk folkloristik, inordnas och värdesätts i framställningen medelst nya tidshänvisningar och fakta (Mohrmann 1989:226f).

Volkskunde i DDR byggdes upp som en kontrast till såväl det nya kapitalistiska BRD som till det gamla fascistiska Tyskland. Därför försatte man inte ett tillfälle att peka på den koppling som fanns mellan BRD och Nazityskland, både då det gällde den nationalistiska ideologin och de personer som bedrev forskning där.

Att DDR framhävdes som något nytt i förhållande till det ”gamla” kapitalistiska-fascistiska Tyskland innebar dock inte att man saknade en historia. Men denna historia utgjordes inte av det ”mystifierade” Tyska riket, utan av den tyska arbetarrörelsens utveckling före DDR:s bildande.

Den socialistiska kulturrevolutionen är en långvarig process, som inte i något socialistiskt land började från noll. ”Det är helt befängt, att föreställa sig”, skrev Lunatscharski, ”att proletariatet börjar sitt sociala skapande först efter sin klasseger. Det skapar även sin kultur, då det befinner sig under kapitalets yttre ok, men redan uppfattar sig som bärare av den socialistiska idén” (Groschopp 1985:107).

DDR sågs som arvtagare till den arbetarklasskultur som började utvecklas redan under kapitalismen. Eftersom arbetarklassen, ur ett marxist-leninistiskt perspektiv, utgör det verkliga folket, kunde DDR göra anspråk på att förvalta den verkliga folkulturen. Många av artiklarna i *Jahrbuch für Volkskunde und Kulturgeschichte* från 1980-talet behandlade forskningsteman som rör arbetarklassens levnadsvillkor, kultur och organisationsformer före andra världskriget. Det tyska folkets poli-

tiska historia, som i BRD visats föga intresse, utgjorde således *Volkskundes* främsta studieobjekt i DDR. Ändå framställdes även detta forskningsområde rörande arbetarrörelsens historia i direkt polemik med BRD.

Sedan några år har historieskrivningen även i BRD och Västberlin ägnat sig åt denna del av arbetarkulturrörelsen. Den övervägande delen av de publikationer som gjorts där förfalskar dock det socialistiska arbetets revolutionära arv, och urvattnar det till ett slags allmänhumanistiskt kulturprogram med syfte att integrera arbetarklassen i det kapitalistiska utsegningsystemet (Groschopp 1985:107f).

I de fall då BRD:s *Volkskunde* ägnar arbetarklassen något intresse, kan de, enligt Groschopp, inte göra anspråk på att företräda arbetarna, eftersom de ”förfalskar” historien i syfte att göra arbetarna till en integrerad del av den tyska, kapitalistiska kulturnationen, snarare än att framställa dem som en medveten klass. Det revolutionära arvet kunde således bara förvaltas av DDR, som förstod att tolka arbetarrörelsens historia utifrån marxism-leninismen, det vill säga som förstod arbetarklassen i dess förhållande till produktionsförhållandena snarare än till nationen. Det som BRD uppfattade som ett vetenskapligt, icke-ideologiskt dokumenterande av arbetarnas levnadsvillkor, framställdes från DDR:s sida som ett försök att dölja de verkliga förhållandena. BRD:s forskning var ur detta perspektiv ett uttryck för borgerlig ideologi, eller ännu värre, i de fall då den initierats av socialdemokrater, klassförräderi. Ett vetenskapligt studium av arbetarrörelsen förutsatte, ur DDR:s synvinkel, ett marxist-leninistiskt angreppssätt. Här framhävdes en politisk förståelse av nationen, baserad på marxism-leninismen, som ”cogito”, medan den etniskt definierade nationen framstod som det ”otänkta”.

Trots att DDR:s *Volkskunde* har betonat klass istället för nation då den hävdade sig som arvtagare till folkulturen, menar jag att denna

forskning samtidigt bidragit till att framhäva DDR som tysk nation. Även om arbetarrörelsen var internationell, och klasstillhörigheten var viktigare än nationstillhörigheten, finns det en specifikt tysk arbetarrörelse. Det var denna rörelsens historia, med dess förgrundsgestalter, organisationer och händelser, som DDR först och främst såg sig som förvaltare av. Då detta skedde i ständig polemik med den andra tyska staten, BRD, förstärktes känslan av att förvalta den specifikt tyska arbetarklassens revolutionära arv. Denna sammankoppling av det nationella arvet och den internationella klasskampen skedde med stöd av Lenins teori om dialektiken mellan det nationella och det internationella.

I detta sammanhang är tillika den av Lenin utvecklade dialektiken mellan nationellt och internationellt, mellan socialistiskt nationalmedvetande och internationalism att betrakta som ett grunddrag i den socialistiska kultur- och arvsuppfattningen. --- Ty "liksom arbetarklassen endast kan realisera sina internationalistiska åtaganden, då de arbetande skikten organiserar sig i kamp mot den egna imperialistiska bourgeoisien, men samtidigt sluter sig samman till en enhetlig kampfront så som en internationell klass, så kan den också på det kulturella området bara bli fullt verksam, då den tar upp och för vidare alla progressiva nationella traditioner, men samtidigt arbetar för en teoretisk och organisatorisk sammanslutning av alla socialistiska kultursträvanden (Strobach 1982:12f).

Det nationella kulturarvet står således inte i motsättning till arbetarklassens internationella strävanden. Tvärtom kan arbetarklassen, enligt citatet ovan, bara bli kulturellt verksam genom att använda de "progressiva" nationella traditionerna i den internationella kampen. Utifrån denna förståelse av nationen kunde man se sig som förvaltare även av det tyska kulturarvet, som då förstods som de arbetande skiktens kultur. Genom att hänvisa till Lenins kulturbegrepp kunde man avgränsa sig mot den "borgerliga" uppfattningen av kulturarv, som sågs som ett uttryck för falskt medve-

tande. I DDR:s *Volkskunde* har man avgränsat sig som nation, inte gentemot andra folk, utan gentemot den "falska" tyska nationen BRD.

Ett enat Tyskland

Det är knappast någon överdrift att påstå att återföreningen av Tyskland 1990 har skett på den ena statens villkor. Anslutningen av die neuen Bundesländer – benämningen i sig är talande nog – till det gamla BRD har skett utan att BRD har ändrat sin lagstiftning. Något nytt namn för det återförenade Tyskland har heller inte varit aktuellt. I gengäld har det före detta DDR, åtminstone delvis, fått ta del av den modernisering som BRD uppnått under den tid staterna varit åtskilda. Detta innebär att de före detta DDR-medborgarna nu lever under det som för några år sedan definierades som deras motsats, att de måste identifiera sig med "de andra". BRD å andra sidan har i och med DDR:s försvinnande förlorat sin implicita motpart. Utformningen av ämnet *Volkskunde* i det återförenade Tyskland kan således inte innebära ett fullständigt övertagande av den tidigare västtyska nationella diskursen. För att kunna hävda sig som representant för hela det tyska folket måste man både förhålla sig till sina "nya" medlemmar, samt definiera en ny "andre".

Ett enat folk?

Då den socialistiska regimen i DDR störtades, och DDR upphörde att existera som stat blev den nationella diskurs som varit knuten till DDR i egenskap av socialistisk stat omöjlig. Det behöver dock inte innebära att före detta DDR-medborgare har upphört att definiera sig som *Ossis*, även om detta innebär något annat idag än under DDR-tiden (jfr Ritter 1997). För forskarna inom DDR-*Volkskunde* måste dock återföreningen innebära ett brott med tidigare definitioner, då dessa skett i direkt polemik med BRD. I *Zeitschrift für Volkskunde* från

1991 har de före detta DDR-forskarna Ute Mohrmann och Hermann Strohbach beskrivit sin syn på ämnet under DDR-tiden. Båda framhåller DDR-forskningens teoretiska och metodologiska förtjänster, särskilt så som de utvecklats av Wolfgang Steinitz, samtidigt som de pekar på de problem forskningen lidit under på grund av statens inblandning i inriktning och resultat.

Knutet till detta var framförallt en ny värdering av bärarna av "folkkulturen". I motsats till den psykologiserande tolkningen av "Volksgemeinschaft" (folkgemenskap), definierade Steinitz denna som social, som det arbetande folkets klasser och skikt i deras historiskt-samhälleliga bundenhet och i deras rådande förhållande till de härskande. Denna teoretiskt-metodologiska vinst inskränktes dock till avgörande del av den vulgär-dialektiska interpretationen av två-kulturteorin som varade in på sjuttioalet, samt av heroiseringen av "folkkulturen" som en "andra kultur". När allt kommer omkring belastades Steinitz framsynta tänkande, ända in i samtiden, av steriliseringen av klassmodellen (Mohrmann 1991:199).

Jag tolkar denna hållning som ett nedtonande av de antagonistiska motsättningarna mellan DDR och BRD som två system som företräder två olika klasser. Detta sker dock utan att förkasta de teoretiska utgångspunkterna för forskningen. Genom att framhålla Steinitz förtjänster, och erkänna bristerna som en konsekvens av den socialistiska regimens styrning av forskningen, kan forskarna från före detta DDR fortfarande göra anspråk på cogito. Jag har dock inte funnit några tecken på att dessa vetenskapliga anspråk fått något genomslag i nittioalets *Volkskunde*. I valet av studieobjekt handlar det snarare om att visa DDR-samhällets och -forskningens brister än dess förtjänster. Den politiska nationella diskursen, som tillämpas av andra liberala stater, till exempel Frankrike, blir omöjlig i Tyskland genom att den förknippas med DDR som totalitär stat. Av de två antagonistiska diskurserna, och deras olika definitioner av folket, återstår i praktiken endast en hegemonisk diskurs.

Den av DDR-*Volkskunde*s hårt drivna polemik gentemot BRD, som oftast bemöttes med tystnad, har således snarast vänts till sin motsats. Medan de före detta DDR-forskarna tonar ned motsättningar, är gamla BRD-forskare, särskilt inom kommissionen för *Deutsche und osteuropäische Volkskunde* snabba att kritisera den forskning som bedrevs i DDR:

Efter den kommunistiska regimens fall, ligger de centrala arbetsfälten för en "*Vertriebenenvolkskunde*" (folkloristik för de fördrivna) utan tvekan i de nya förbundslanderna. Den nitiskt-hysteriska reaktionen från folkloristiken i DDR på den västtyska *Vertriebenenvolkskunde* skall inte diskuteras utförligt här. --- Hade det verkligen skadat DDR och dess "antifascistisk" orienterade kultur- och "socialforskning" och folkloristik, om en opolitisk och fredlig traditionssamlare som Alfred Cammann hade samlat in donauschwabernas och kaschubernas sånger där, och om han för den förväntade socialistiska eftervärlden hade nedtecknat hur de fortlevde och föll i glömska i den nya omgivningen i DDR? (Lehmann 1995:9).

Eftersom DDR inte tillät något "opolitiskt" insamlande av de tyska flyktingarnas traditioner, utgör dessa, enligt Lehmann, ett viktigt studieobjekt för *Vertriebenenvolkskunde* i det återförenade Tyskland. DDR-forskningens starkt kritiska hållning gentemot forskningen i BRD, som tidigare ignorerats, klassas i efterhand som "nitiskt-hysterisk". Ur detta perspektiv har forskarna i DDR av ideologiska skäl varit oförmögna att bedriva adekvat forskning och föra ett vetenskapligt samtal. Den vetenskapliga dokumentation som kännetecknade BRD:s forskning får därmed representera cogito, medan DDR:s *Volkskunde* med sina luckor och överdrivna reaktioner får stå för det otänkta. Att BRD:s *Volkskunde* går i polemik med DDR i huvudsak efter återföreningen kan ses som ett försök att förverkliga de tidigare implicita anspråken på att representera alla tyskar. Man måste således visa i efterhand att DDR-medborgarna hela tiden varit

en del av det tyska folket och att delningen av Tyskland var ett misstag. Det sker framförallt genom att inte erkänna DDR-statens uttrycksformer, däribland den vetenskapliga, som riktiga, utan endast som en konsekvens av den politiska styrningen från Sovjet.

Förhållandet till dem som definierats som *Ostdeutsche* har dock blivit mer differentierat. Flera forskare har nu börjat ifrågasätta hur tyska dessa människor egentligen var. Detta kan naturligtvis vara en följd av en mer antiesentialistisk hållning inom etnologin i stort, där etnicitet alltmer har kommit att betraktas som en process snarare än ett givet faktum. Troligt är dock att återföreningen har bidragit till att frågan om vem som skall definieras som tysk har blivit aktuell. Då det bara finns en tysk stat blir det inte lika viktigt att hävda sig som företrädare för den rätta tyska identiteten. Därmed blir det möjligt att diskutera den etniska gränsdragningen. Så skriver till exempel János Mayer i *Jahrbuch für deutsche und osteuropäische Volkskunde* om den ”tyska” minoriteten i Ungern:

Merparten av schwaberna förfogade över en dubbel identitet, som till största delen motsvarade den ungerska Sankt-Stephanstanken. Utan att ha uttryckt det tydligt, betraktade sig de flesta som en del av den ungerska nationen. Detta står inte i motsättning till att många av dem inte talade någon, eller endast bristfällig, ungerska (Mayer 1998:107f).

Detta innebär att den tydliga gränsdragningen mellan den tyska och de östeuropeiska nationerna, åtminstone delvis, övergetts till förmån för forskning som mer betonar det kulturella utbytet och komplexiteten i den nationella tillhörigheten. Den tyska lagstiftningen på migrationsområdet präglas dock även efter återföreningen av ett statiskt kulturbegrepp. Det innebär att de så kallade *Spätaussiedler*, de människor av tyskt ursprung som utvandrat från före detta Sovjetunionen efter kommunismens fall, garanteras medborgarskap i

BRD. Denna lagstiftning (Bundesvertriebenen- und Flüchtlingsgesetz – BVFG), citeras och kritiseras enligt följande i *Jahrbuch für deutsche und osteuropäische Volkskunde*:

”I enlighet med denna lag, tillhör den person det tyska folket, som i sin hemort har bekänt sig till den tyska nationella särarten (*deutschen Volkstum*), såtillvida denna bekännelse bekräftas av särskilda kännetecken såsom härkomst, språk, uppfostran, kultur.” --- Sannerligen utgår detta kriterium för ”bekännelse till den nationella särarten” (*”Volkstumsbekenntnisses”*) ifrån föreställningen om en kollektiv nationell kultur. Den innehåller alltså just de projektioner, som den utlandstyska rörelsen på tjugotalet liksom den nationalsocialistiska folkideologin riktade mot utlandstyskarna, som bevarare av en oförfalskad tyskhet (Becker 1997:28).

Migrationslagstiftningen, BVFG, från 1993, kritiseras således utifrån nyare etnologisk forskning därför att den inte tar hänsyn till de interetniska processer som såväl de utlandstyska som de inhemska tyskarna varit inbegripna i sedan andra världskriget. I grund och botten ifrågasätts dock inte om dessa människor skall definieras som tyskar och därmed erbjudas tyskt medborgarskap. Det som ifrågasätts är endast det faktum att gränsdragningen sker utifrån det statiska kulturbegrepp som låg till grund för den nationalsocialistiska definitionen av den tyska nationen. Frågan är alltså om man kan tala om en relativisering av själva etnicitetsbegreppet, eller om det snarare handlar om en ny form av gränsdragning.

Europatanken

Den mest iögonfallande skillnaden som ämnet genomgått efter återföreningen är dess europeisering. Så har till exempel de båda sammanslagna institutionerna från Öst- och Västberlin ändrat namn från *Volkskunde* till *Europäische Ethnologie*. *Ostdeutsche Volkskunde* heter numera *Deutsche und osteuropäische Volkskunde*. Även vid de institutioner som inte har bytt namn verkar Europa ha blivit något av ett slagord. Vid en första anblick kan

det te sig som att den internationella prägel som ämnet haft i DDR har fått sitt genomslag i den gemensamma diskursen. Så har till exempel den i DDR framstående folkloristen Wolfgang Jacobeit, med anledning av premiärutställningen i det nya sammanslagna *Museum Europäischer Kulturen* i Berlin, pekat på DDR:s långa internationella tradition som föredömlig. Det är dock knappast den marxist-leninistiska förståelsen av samhället som bestående av två klasser, där de klassmässiga banden är starkare än de nationella som ligger till grund för den nya europacentrerade etnologin. Så kommer Jacobeit i ovan nämnda artikel till slutsatsen:

Mängden objekt, som liksom vid flera andra europeiska museer från och med andra halvan av 1800-talet har insamlats av vår vetenskaps fäder och av entusiaster, utgör mer än en grundplåt för urskiljandet av europeiska folkulturella gemenskaper, men icke desto mindre för etniskt-nationella skillnader, som man inom samma kontext måste ta hänsyn till (Jacobeit 2000:55).

Istället för att framhäva DDR-*Volkskunde* och den socialistiska internationalismen, lyfter Jacobeit fram ämnets "europeiska fäder", som i sin samlarnit lagt grunden för en jämförande europeisk etnologi. Studieobjektet är inte det europeiska klassamhället, utan "folkulturella gemensamheter", liksom etniskt-nationella skillnader. Marxism-leninismen utgör inte längre någon garant för cogito, utan har övergetts till förmån för en forskning kring etnisk-kulturella skillnader, likheter och utbyten.

Jag menar att framhävandet av det europeiska innebär ett tydliggörande av de nationella gränserna. Genom att betona det europeiska kan man framstå som goda européer, något som för ett enat Tyskland framstår som särskilt viktigt med tanke på det historiska arvet. Samtidigt kan man genom den interetniska forskningen på ett legitimt sätt klargöra vad som är tyskt i den europeiska kulturen.

Thomas Shürmann har just lagt fram en historisk undersökning av "öst-västförbindelser i näringskulturen". Han är historiskt pålitlig, detaljerad och försiktig i sina tolkningar då han sammanfattar den månghundraåriga interetniska utbytesprocessen av näringsämnen och matlagningsförfaranden mellan "germanska" och "slaviska" områden. Hans bidrag visar, --- hur interetniskt orienterad historisk forskning bör arbeta i framtiden. Ömsesidig påverkan bildar förutsättningarna för historiska undersökningar, inte insinuerande av "kulturell överlägsenhet", för vilken sida det vara må (Lehmann 1995:14).

Även om det germanska och det slaviska har placerats inom citationstecken, är det uppenbart att den interetniska forskningen handlar om kontakterna mellan två olika "sidor". Visserligen är den ena inte överlägsen den andra i kulturellt hänseende, men de skiljer sig likväl åt, annars skulle ett utbyte inte vara möjligt. Jag menar därför att betoningen av det interetniska snarare bidrar till att förstärka den etniska gränsdragningen som relevant begrepp i kulturforskningen. Detta sker, liksom alla gränsdragningar, på bekostnad av andra gränser, till exempel den mellan olika klasser. Genom omvandlingen av *Volkskunde* till *Europäische Ethnologie* har man således skapat en ny "andre", en explicit och politiskt korrekt i egenskap av de andra, likvärdiga europeiska folken, och en implicit i egenskap av de icke-europeiska folken. Förhållandet till de andra europeiska folken kännetecknas således av "komplementarisering", en Vi/Ni-process, där skillnaderna snarast ses som en tillgång, medan förhållandet till icke-europeiska folk fortfarande innebär en dikotomisering, en uppdelning i Oss och Dem (Eriksen 1993:39). Ämnets nya inriktning är inte helt okontroversiell. Flera forskare har pekat på faran för en ny eurocentrism, med syfte att tjäna det nya *Festung Europa*. Så skriver till exempel Bodo-Michael Baumunk, med anledning av det nya *Museum Europäischer Kulturen*:

Detta må förändra den framtida insamlingspraxisen, men det när ett visst obehag gentemot den för ögon-

blicket forcerade Europaretoriken, som omger det nya konceptet. Jämförande forskningsansatser, europeiskt samarbete, europeiska gemensamheter i folkkulturen – så måste det vara. Men gagnar det en institution för folkloristik, ett ämne alltså, som under loppet av sin existens alltför gärna har tytt sig till härskande ideologier, att ställa sig i politikens tjänst ännu en gång – må vara en så stor och god som Europas enande? I förordet till utställningskatalogen heter det: ”Europa skall växa samman, och museipolitiken måste i möjligaste mån bistå med sin del till detta.” Måste den verkligen det? Man måste vara medveten om att Europa inte bara betyder enande, utan också återigen avgränsning, och detta särskilt när det citeras i kulturella angelägenheter (Baumunk 2000:58).

Detta citat ur *Zeitschrift für Volkskunde*, där den nya inriktningen jämförs med ämnets tidigare samarbetsvilja med den national-socialistiska (och kanske även socialistiska) regimen, visar att den interkulturella Europaforskningen inte ses som självklar företrädare för cogito.

En ny historia?

Återföreningen innebar en förening av DDR:s och BRD:s två mycket olika förståelse av Tysklands förflutna. Dessutom har Tysklands delning bidragit till att medlemmarna i före detta DDR respektive BRD bär på olika minnen, och sannolikt också tenderar att vilja glömma olika saker. Det som i de flesta länder varit en långvarig process, förväntas i Tysklands fall ske över en natt. Att en återförening kunnat genomföras så snabbt beror sannolikt på att den, sett utifrån den etniska nationella diskursen, är en naturlig process som inte borde innebära stora problem eftersom tyskarna utgör ett folk.

Ett förhållningssätt till det icke-gemensamma förflutna är att betrakta båda som ett tyskt arv, och studera dem utifrån deras egna premisser. I första hand är det DDR:s historia som utgör studieobjekt, och som omvärderas utifrån det faktum att ”DDR-projektet” misslyckades, även om BRD:s hållning under

det kalla kriget också varit föremål för diskussion. Så skriver till exempel den tidigare DDR-forskaren Hermann Strobach om hur man skall handskas med det östtyska vetenskapliga arvet:

Är det inte helt och hållet makulatur, ett fall för papperskorgen? Säkert, mycket kan helt enkelt läggas åt sidan, det tillhör det förflutna – men kan och ska vetenskapen bara lägga det förgångna åt sidan? Är det inte snarare dess uppgift att analysera det förflutna – även och särskilt det misslyckade förflutna – att konkret betänka, i vårt ämne, varigenom denna samhällseliga utopi, som kallade sig socialism, utövade inflytande över människor, över vetenskapsmän och vad som misslyckades? (Strobach 1991:207).

Just därför att den socialistiska utopin misslyckades, är den ett angeläget studieobjekt, inte ett objekt för papperskorgen, enligt Strobach. Han efterlyser inte i första hand ett dokumenterande av missförhållanden i den socialistiska staten, utan en forskning som analyserar hur detta samhälle inverkat på de människor som levt och verkat i det. Med denna typ av historieskrivning blir det inte möjligt att endast betrakta DDR utifrån, och att reducera dess medborgare till offer för en totalitär stat. Istället måste man utgå ifrån de erfarenheter som gjorts av dem som levt i DDR. En sådan forskning har, av årsböckerna att döma, inte varit framträdande inom *Volkskunde* efter återföreningen.

Ett annat förhållningssätt är att se den ena staten som tysk och den andra som icke-tysk. Det är framförallt i *Ostdeutsche Volkskunde*, senare *Deutsche und osteuropäische Volkskunde* som DDR betraktas som en parentes i den tyska historien. Detta betyder inte att DDR har ignorerats som studieobjekt. Tvärtom har forskningen kring DDR ökat explosionsartat efter återföreningen. Detta gäller för samhällsvetenskaperna i stort (Ekman 2001:39), och kan ses som logiskt med tanke på det stora material som frigjorts i och med att ar-

kiven öppnats i det forna DDR. Ett vanligt studieobjekt är DDR:s förhållande till de tyska flyktingarna från Öst- och Mellaneuropa, som i DDR gick under namnet *Umsiedler*.

Så skulle problemet med de fördrivna snarast möjligt försvinna ur det offentliga blickfång. Detta innebar även att de fördrivna förhindrades att grunda och delta i självständiga organisationer och intresseföreningar för de fördrivna. Därför påbörjades en kriminalisering av de fördrivna, som inte tillräckligt snabbt lyckades förtränga traumat av flykt och fördrivning. Försök att organisera möten med fördrivna, liksom offentligt utövande av hembygdens traditioner, seder och bruk likställdes med revanschism, förföljdes och förbjöds (Mehlhase 1999:110).

Fokus ligger här på DDR som en totalitär stat. Genom sin repressiva hållning gentemot de fördrivna tyskarna förtryckte den inte bara dessa människor, utan förhindrade också att det tyska kulturarvet kunde fortleva inom DDR. Flera av de artiklar som behandlar de tyska flyktingarnas situation i SBZ (Sowjetische Besatzungszone) och DDR framhåller att förhållningssättet och benämningen av dessa *Umsiedler* skedde på order från den sovjetiska militäradministrationen. Eftersom den forskning som bedrivits inom *Volkskunde* i DDR har varit underkastad censuren har det inte varit möjligt att bedriva en forskning kring det som av västforskare definieras som tyskt kulturarv. Enligt detta synsätt utgör DDR-perioden, och den forskning som bedrivits där, inte en annan tysk historia, utan snarare en lucka. Jag menar att denna forskning framhäver BRD som företrädare för det sanna, och DDR som företrädare för det falska, icke-tyska arvet. DDR-medborgarnas – de må vara infödda eller flyktingar – historia reduceras till kvasihistoria som dikterats från Moskva.

Ett tredje förhållningssätt innebär en fokusering på tiden före både delningen och

nationalsocialismen. Genom att lyfta fram det gemensamma vetenskapliga arvet, så som det tog sig uttryck vid ämnet *Volkskundes* grundande, kan skillnaderna i DDR:s och BRD:s förhållningssätt till det nazistiska förflutna överbryggas. Det handlar både om att betona en gemensam europeisk historia och en gemensam ämneshistoria. Detta låter sig väl kombineras då man lyfter fram de tidiga vetenskapliga strävandena som öppna även för andra folk.

Jag har tagit ämnets långsträckta hundraårsjubileum, i vars mitt vi nu befinner oss, som utgångspunkt för en retrospektion av grundningsfasen. Därigenom vill jag åskådliggöra en på den tiden inflytelserik icke-folklig, icke-nationalistisk ämnesinriktning, som inte är okänd, men – enligt min kännedom och mitt omdöme – antingen nämns endast relativt kursivt och/eller vars ställning underskattas. Detta är en följd av att man de senaste tio åren på goda grunder koncentrerat sig på en kritisk bearbetning av nationalromantiska, socialkonservativa och prefascistiska tendenser i *Volkskundes* historia. Vid närmare påseende finner man dock i ämnets grundandefas en splittring, i vilken liberala, humanistiska och internationella positioner intog en betydande ställning (Warneken 1999:169f).

Då ämnet *Volkskunde* firar 100 år, kan man således inte bara blicka tillbaka på nationalromantiska och fascistiska tendenser, utan också på de tidiga humanistiska, liberala och internationalistiska strävandena vid ämnets grundande. Denna tolkning av ämneshistorien, och indirekt av ett Tyskland som inte begränsades av föreställningar om sin egen överhöghet, passar väl in i strävandena att skapa en *Volkskunde/Europäische Ethnologie* som har interetnicitet som huvudtema. Den kan också stärka bilden av ett enat Tyskland som en del av ett enat Europa.

Sofi Gerber, FM
Södertörns högskola, Huddinge

Noter

- 1 Materialet utgörs av årsböcker för ämnet *Volkskunde* i DDR och BRD tio år före och tio år efter återföreningen. Dessa är *Jahrbuch für Volkskunde und Kulturgeschichte* (DDR 1973–1989), *Zeitschrift für Volkskunde: Halbjahrschrift der deutschen Gesellschaft für Volkskunde* (BRD 1891–), *Jahrbuch für ostdeutsche Volkskunde* (BRD 1962–1993), *Jahrbuch für deutsche und osteuropäische Volkskunde* (BRD 1995–).
- 2 Jörgensen och Phillips samt Wodak m.fl. använder begreppet kulturell nationell diskurs. Jag har dock valt benämningen etnisk nationell diskurs, då denna på ett tydligare sätt beskriver skillnaderna i förhållande till den politiska diskursen.
- 3 ”Gästarbetare”, det vill säga invandrad arbetskraft.
- 4 Samtliga översättningar har gjorts av artikelförfattaren.

Källor och litteratur

- Anderson, Benedict 1992: *Den föreställda gemenskapen. Reflexioner kring nationalismens ursprung och spridning*. Göteborg: Bokförlaget Daidalos.
- Assion, Peter 1985: ”Was Mythos unseres Volkes ist”. Zum Werden und Wirken des NS-Volkskundlers Eugen Fehrle. I: *Zeitschrift für Volkskunde* 1985:220–244.
- Baumunk, Bodo-Michael 2000: „Europäischer Kultur“ – Fiktion und Beschränkung? I: *Zeitschrift für Volkskunde* 2000:56–58.
- Becker, Siegfried 1997: Kulturbewahrung bei ethnischen Minderheiten in der SU/GUS. Stellungnahme zum Begriff der „deutschen Kultur“ im Bundesvertriebenen- und flüchtlingsgesetz (BVFG). I: *Jahrbuch für deutsche und osteuropäische Volkskunde* 1997:27–51.
- Christopeit, Gerald 1994: Verschwiegene vier Millionen. Heimatvertriebene in der sowjetischen Besatzungszone und der DDR. I: *Jahrbuch für deutsche und osteuropäische Volkskunde* 1994:222–251.
- Ekman, Joakim 2001: *National Identity in Divided and Unified Germany. Continuity and Change*. Diss. Örebro: Universitetsbiblioteket.
- Eriksen, Thomas Hylland 1993: *Etnicitet och nationalism*. Nora: Nya Doxa.
- Foucault, Michel 1970: *The Order of Things. An Archaeology of the Human Sciences*. London: Routledge.
- Green, Simon 2001: Citizenship Policy in Germany: The Case of Ethnicity over Residence. I: Randall Hansen och Patrick Weil (red.). *Towards a European Nationality. Citizenship, Immigration and Nationality Law in the EU*. London: Palgrave.
- Greverus, Ina-Maria 1983: Alltag und Alltagswelt: Problemfeld oder Spekulation im Wissenschaftsbetrieb? I: *Zeitschrift für Volkskunde* 1983:1–14.
- Groschopp, Horst 1985: Kulturarbeit und Kulturarbeiter in der deutschen Arbeiterbewegung. Ein Beitrag zur Kulturentwicklung der Arbeiterklasse vor 1914. I: *Jahrbuch für Volkskunde und Kulturgeschichte* 1985:107–142.
- Hoffmann, Johannes 1988: „Forschungsstelle Ostmitteleuropa“ an der Universität Dortmund. I: *Jahrbuch für ostdeutsche Volkskunde* 1988:334–337.
- Jacobbeit, Wolfgang 2000: Wissenschaftliche Überlegungen zu einem ”Museum Europäischer Kulturen”. I: *Zeitschrift für Volkskunde* 2000:56–58.
- Jörgensen, Marianne Winther och Phillips, Louise 2000: *Diskursanalys som teori och metod*. Lund: Studentlitteratur.
- Jörgensen, Marianne Winther 2003: Reflexivity and the doubles of modern man. The discursive construction of anthropological subject positions. I: Ruth Wodak och Gilbert Weiss (red.). *Critical Discourse Analysis: Theory and Interdisciplinarity*. Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan.
- Lehmann, Albrecht 1995: Fünfzig Jahre nach Kriegsende – Volkskunde im östlichen Europa. I: *Jahrbuch für deutsche und osteuropäische Volkskunde* 1995:3–23.
- Lindqvist, Mats 2003: *Re-inventing the Nation. Multidisciplinary Perspectives on the Construction of Latvian National Identity*. Botkyrka: Mångkulturellt Centrum.
- Mayer, János 1998: Heimat, Wohnort, Zuhause? Heimatbegriff und Selbstidentifizierung der vertriebenen Deutschen aus der Nordbatschka. I: *Jahrbuch für deutsche und osteuropäische Volkskunde* 1998:101–126.
- Mehlhase, Torsten 1999: Flüchtlinge und Vertriebene nach dem Zweiten Weltkrieg in Sachsen-Anhalt. Ihre Aufnahme und Bestrebungen zur Eingliederung in die Gesellschaft. I: *Jahrbuch für deutsche und osteuropäische Volkskunde* 1999:104–117.
- Mohrmann, Ute 1989: Volkskunde und Nationalsozialismus. Referate und Diskussionen einer Tagung. I: *Jahrbuch für Volkskunde und Kulturgeschichte* 1989:223–227.
- Mohrmann, Ute 1991: Die „Volkskunde des Neubeginns“ während der fünfziger Jahre in der DDR. I: *Zeitschrift für Volkskunde* 1991:196–206.

- Ritter, Claudia 1997: Identitätspolitik in Ostdeutschland. I: *Identitäten in Europa. WeltTrends*. Nr 15 Sommer 1997:64–78.
- Rogan, Bjarne 1992: Fransk etnologi. I: Anders Gustavsson (red.). *Kulturforskning i Tyskland och Norden*. Uppsala: Etnolore 12.
- Spannagel-Lösel, Inge 1988: Der Hatschó. Tanz und Tanzgebrauch der Iglauer Sprachinsel. I: *Jahrbuch für ostdeutsche Volkskunde* 1988:232–264.
- Strobach, Hermann 1982: Folklore – Folklorepflege – Folklorismus. Tendenzen, Probleme, Fragen. I: *Jahrbuch für Volkskunde und Kulturgeschichte* 1982:9–52.
- Strobach, Hermann 1991: Volkskundliche Forschung an der ehemaligen Akademie der Wissenschaften zu Berlin. I: *Zeitschrift für Volkskunde* 1991:207–224.
- Warneken, Bernd Jürgen 1999: „Völkisch nicht beschränkte Volkskunde“. Eine Erinnerung an die Gründungsphase des Fachs vor 100 Jahren. I: *Zeitschrift für Volkskunde* 1999:169–191.
- Weinhold, Rudolf 1985: Neuere Forschung zur Volkskunde der Ungarndeutschen. I: *Jahrbuch für Volkskunde und Kulturgeschichte* 1985:49–76.
- Wodak, Ruth m.fl. 1998: *Zur diskursiven Konstruktion nationaler Identität*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.

SUMMARY

A United People?

This article discusses the differences between ethnology in East and West Germany, and how these differences were handled after the reunion of Germany in 1990. Subject of the analysis is the national discourses, which were applied and formulated by eastern and western ethnologists and how these were renegotiated after the union. It examines how the “German people” was defined, and how the different definitions have influenced the direction of the subject and the understanding of the history.

In East Germany, the definition of the people was based on a Marxist-Leninist understanding of the people as consisted of the working class. The subject of East German ethnological research was therefore the German working class before and after the building of the GDR. The people were not to be understood in contrast to other peoples, but to the capitalist system, and particularly to West

Germany. In West Germany, the people were understood as all ethnic Germans, which included also the German speaking population of East Europe and the people living in GDR. The purpose of West German ethnology was to preserve the German heritage, but also to examine the contemporary German Culture. That this definition of the people accorded to the Nazi definition, was used by the GDR to discredit the western ethnologists, who for a long time ignored the problem.

After the reunion, the ethnic-based ethnology became predominating, while the political understanding of the people died with the GDR. Simultaneously, the German ethnology enlarged its perspective to include all Europe, and the inter-ethnic relations between its peoples. Still, the ethnic understanding of the people and its culture are implied.